

ROMEINSCHE STEEN

TE

BEETGUM GEVONDEN,

DOOR

PROF. DR. J. PH. BOISSEVAIN.

ROMEINSCHE STEEN

TE

BEETGUM GEVONDEN.

Friesland's bodem had tot nog toe slechts geringe overblijfsels van den Romeinschen tijd opgeleverd: eenig vaatwerk, enkele bronzen beeldjes, munten het meest. (1) De dag van 15 Augustus 1888 bracht hierin verandering, toen bij het afgraven van een terp te Beetgum, 2 uren t. N. W. van Leeuwarden, een votiefsteen voor den dag kwam met een Romeinsch opschrift, dat onder de in Nederland gevonden inscripties wellicht de eerste plaats verdient in te nemen.

De terp, waarin deze merkwaardige steen gedurende vele eeuwen verborgen was, ligt \pm 100 meter t. W. Z. W. van de kerk te Beetgum, dicht aan den Leeuwen-Singel. Voor ongeveer 5 jaren werd de bovengrond (2) van dezen heuvel in 2 perceelen verkocht. Een zekere G. K. Brouwer kocht de noordelijke helft, waaruit de steen is opgegraven. De top der terp verhief zich \pm 4.50 m. boven zomerpeil. Het altaar werd echter gevonden aan de Noorde-

(1) Vgl. Pleyte, Nederlandsche Oudheden (prov. Friesland.)

(2) Den meesten, zoo niet allen, lezers van dit Tijdschrift zal het bekend zijn dat de *humus* dezer terpen zeer vruchtbaar is, en tot verbetering van schralen grond duur wordt verkocht.

lijke helling, ongeveer 2 m. onder de oppervlakte, die daar \pm 4 m. boven zomerpeil zal geweest zijn. Met prijzenswaardigen ijver werd het belangrijk monument reeds den 18den Augustus door het Bestuur van het Provinciaal Museum van Friesland, te Leeuwarden, aangekocht en derwaarts vervoerd.

Een bezoek aan het Museum gebracht overtuigde mij en van de echtheid en van het groote belang der inscriptie. Een verzoek haar in dit tijdschrift nit te geven werd mij met de meeste bereidwilligheid toegestaan. (1)

De afmetingen van het monument zijn de volgende: breedte 0.60 m., dikte 0.22 m., hoogte van het vlak der inscriptie 0.50 m., van het zitbeeld der godin 0.22 m. Een later gevonden fragment (zie taf.) is hoog 0.36 $\frac{1}{2}$ m. Steensoort: kalksteen.

Aan de linkerzijde (gerekend van den beschouwer) is de steen afgestooten, aan de rechter is het opschriftvlak eenigszins afgeschaafd, zoodat ook de kant rond is geworden. Enkele letters van het overigens zeer goed leesbare opschrift zijn daardoor of gebroken of afgesleten. Minder gelukkig is het zitbeeld der godin bewaard, dat in eene nis was uitgehouwen; wel is waar ontbreekt alleen hals en hoofd, maar het overgeblevene is heerlijk gehavend; toch is de omsluerde (?) en gedrapeerde figuur duidelijk te herkennen. (2)

(1) Het is mij een aangename plicht den Heer Corbelijn Battaerd, die mij met groote voorkomendheid in het Museum rondleidde en aan wien ik ook bovengenoemde gegevens verschuldigd ben, benevens den Heer Mr. W. B. S. Boeles voor hunne welwillende outvaest mijnen dank te betuigen.

(2) Hoe het altaar er oorspronkelijk in zijn geheel zal hebben uitgezien leeren o. a. enkele matronensteenen. Verg. b. v. *Rheinische Jahrbücher*, Heft LXXXIII. Tafel I, no. 1.

Het opschrift luidt (1):

DEAE · HLV DANAE
 COND V CT O R E S
 PISCATVS · MANCIPE
 Q · VALERIO · SECV
 NDO · V · S · L · M

Deae Hludanae Conductores piscatus, mancipe Q(uinto) Valerio Secundo v(otum) s(oluerunt) l(ibentes) m(erito), d. i. : Der godin Hludana hebben de pachters der visscherij onder den manceps Quintus Valerius Secundus, hunne gelofte gaarne en naar verdienste betaald.

Wij beginnen onze bespreking van het opschrift met de germaansche godin Hludana, aan wie het altaar was gewijd. Het is niet de eerste maal dat zij wordt aangetroffen. Van hare vereering getuigden reeds een drietal inscripties waarvan de oudste sinds de 17de eeuw bekend was, de twee laatsten eerst in deze eeuw zijn gevonden.

1. *Deae Hludanae sacrum C. Tiberius Verus*, opgegraven op den Monterberg bij Kalkar tusschen Kleef en Xanten, thans in het *Museum vaterl. Alterth.* te Bonn (Overbeck Cat. 23). — Brambach, *Corpus Inscriptionum Rhenanarum* no. 150. Van de ouderen o.a. bij Cannegieter de *Brittenb.* p. 31; de Wal *Myth. Sept.* p. 149; Orelli *Inss. Lat. Sell.* no. 2014.

2. *Deae Hludanae cen*, gevonden terzelfder

(1) Daar op de heliotype (zie taf.) het opschrift uitnemend is weergegeven is een diplomatisch juiste lezing overbodig. Op de 3de regel is van de eerste letter P alleen de halve cirkel over, hebben de letters A T van *piscatus* wat geleden, en zijn van de twee laatste letters P E de verticale, diep ingehouwen balken duidelijk zichtbaar, maar het halfroond van de P eenigszins, de horizontale lijnen der E geheel afgeschaafd.

plaatse (vgl. Janssen, *Rheinische Jahrb.* XXIII, 170), thans in het Museum te Leiden. — Bramb. no. 188.

3. *Hludanae* [sacrum] pro salute Im[p]. Caes. M. Aur.] Severi Alexa[n dri Pii] Fel. Invicti [Aug. et Juliae] Mamae ma[tris Aug.] vexillat[io] legionis] [I M[inerviae] p[ri]mae] f[ide]lis]], gevonden te Iversheim in het Eifelgebergte, thans in het boveng. Museum te Bonn. — *Rhein. Jahrb.* L/LI, 184. — De steen is gezet 222/235 n. Chr., de regeeringsjaren van Keizer Severus Alexander.

Wij vinden derhalve den naam der godin op drieërlei wijze geschreven:

Hludana (Bramb. 150 en onze inscriptie)

Hludena (Bramb. 188)

Hludena (1) (*Rhein. Jahrb.* L/LI, 184),

en sporen van hare vereering vertoonen zich in Friesland en op twee plaatsen aan den Beneden-Rijn: op den Montenberg, waar zich een Romeinsch castellum bevond, en te Iversheim in den Eifel, bij in het Romeinsche leger dienende soldaten, die een detachement (*Vexillatio*) vormden van een der beide in Neder-Germanië liggende legioenen, de *prima Minervia*. (2) Het zoude echter voorbarig zijn uit de laatst genoemde inscripties op te maken dat *Hludana* eene in deze streken inheemsche godin is. De mogelijkheid kan worden toegegeven, maar wij-opschriften van soldaten geven daarvan niet de zekerheid. Anders is het met onze inscriptie: door deze staat inderdaad hare vereering in Friesland buiten twijfel.

(1) Dr. J. Klein in Bonn had de goedheid mij mede te deelen dat inderdaad *Hludena* (met *ð*) op den steen staat.

(2) Ongeveer sedert het midden der tweede eeuw n. Chr. liggen in Neder-Germanië slechts 2 legioenen: de *prima Minervia* et de *tricesima Ulpia*.

Reeds in de vorige eeuw had de Deensche geleerde Thorlacius in zijn *Antiquit. Boreal. spec. III de dea Hludana* vergeleken met *Hlodhyn*, een bijnaam aan de godin der Aarde *Jörðh* in de noordsche mythologie gegeven (vgl. Snorra Edda 1, 474. 585; *Völuspá* 55). Deze meening werd door Jacob Grimm in zijne *Deutsche Mythologie* 1, 208 tot de zijne gemaakt en nader ontwikkeld. Zij is door het Iversheimer altaar, dat de vorm *Hluθena* (met de spirans) biedt, nader bevestigd, en wordt ook door de friesche inscriptie weder gesteund, daar de Friezen onder de Germanen tot den tak der Inguaeonen behooren, die langs de kusten der Noordzee tot Scandinavië toe zijn gevestigd geweest. (1)

Het is eene bijzonderheid van onzen votiefsteen, dat onder de ongeveer 100.000 reeds bekende Romeinsche inscripties hier het eerst van »pachters der visscherij» wordt melding gemaakt. Onder de *vectigalia* (in engeren zin de belastingen voor het gebruik van Staatsdomein) wordt op verschillende plaatsen ook de visscherij op rivieren en meeren opgenoemd (2), maar terwijl pachters der tienden, der havengelden, der mijnen enz. vrij veelvuldig in opschriften worden aangetroffen waren die der visscherij tot nog toe niet voorgekomen. Hen juist in het om zijne talrijke meren vroeger nog meer dan thans bekende Friesland te vinden kan ons geen verwondering baren.

(1) Over de 3 hoofdtakken der Germanen, Inguaeonen, Istuaeonen, Herminonen vlg. men Tacitus' *Germania* 2 en de comm. op deze plaats. Wil men uit de drie reeds vroeger bekende inscripties tot eene vereering der godin Hludana ook bij de stammen aan den Beneden-Rijn besluiten zoo zoude zij niet alleen bij de Inguaeonen, maar ook bij den 2den tak, dien der Istuaeonen voorkomen.

(2) Verg. Mommsen, *Römisches Staatsrecht* II, 430 (2de druk), Marquardt *Römische Staatsverwaltung* II, 154.

Evenmin hadden wij vóór deze vondst in opschriften een voorbeeld der overigens zeer juiste tegenstelling van *conductores*, pachters en hunnen *manceps*. Ik behoef er niet aan te herinneren, dat de Romeinen gewoon waren de belastingen te verpachten, en dat de pachters (*publicani*) (1), daar dit steeds in het groot geschiedde (b. v. de *vectigalia* eener geheele provincie te zamen), zich in vennootschappen (*Societates Vectigalium*) vereenigden. Bij de openlijke verpachting op het Forum Romanum bood echter niet de vennootschap als zoodanig, maar één persoon op zijn eigen naam. Zulke hoofden der *societates* heetten *mancipes*. (2) En van onze pachters der visscherij was nu de overigens niet bekende Q. Valerius Secundus de *manceps*.

Friesland had, zooals ik zeide, tot heden geen Romeinsche opschriften opgeleverd. Het stond daarin gelijk met het geheele gebied rechts van den Beneden-Rijn. Met uitzondering van enkele plaatsen, dicht aan den oever gelegen, zijn hier geen sporen van Romeinsche inwoners te voorschijn gekomen, een voldoende bewijs dat de Romeinsche cultuur niet over den grensstrom is gedrongen. Intusschen had keizer Augustus, in het begin zijner regeering niet den Rijn, maar de Elbe als grens van het Rijksgebied bestemd, en eerst na de nederlaag van Varus heeft hij deze grootscher plannen opgegeven. Tiberius is hem hierin gevolgd, en toen Germanicus aanvallenderwijze tegen de Germanen over den Rijn te werk ging werd hij door zijnen adoptiefvader teruggeroepen. Toch bleef voorloopig aan den

(1) *Publicani* is de algemeene naam; wordt er de belasting zelf bijgevoegd zoo heeten zij *socii* of *conductores*. *Publicani piscatus* b. v. is een onmogelijke verbinding.

(2) Verg. Marquardt t. a. p. 290.

Neder-Rijn een aanzienlijk deel van het land over de rivier onder Romeinsche heerschappij, en hieronder ook het gebied door de Friezen bewoond, die zich in het jaar 12 v. Chr. aan Drusus zonder tegenweer hadden onderworpen. (1) Eenen opstand, verwekt door de knevelarijen van den landvoogd Olennius (28 n. Chr.), trachtte de bevelhebber der Nederrijnsche legioenen Lucius Apronius te onderdrukken, maar te vergeefs. (2) Sinds dien tijd leefden de Friezen in een staat van rebellie, afgewisseld door tijdelijke onderwerping (3); tot in het jaar 47 n. Chr. Domitius Corbulo hen nog eens volledig onder de Romeinsche heerschappij terugbracht. (4)

Dan — terwijl de bevelhebber zijne strijdmacht reeds tegen de oostelijke naburen der Friezen, de Chaucen, in het veld had gevoerd, kwam het bevel uit Rome alle bezettingen aan gene zijde van den Rijn terug trekken (5), een maatregel, naar het zeer waarschijnlijk vermoeden van Mommsen, samenhangende met het gelijktijdig genomen besluit Britannië te veroveren. (6) Corbulo gehoorzaamde aan den keizerlijken wil: de politiek van Augustus met betrekking tot den Rijn was door zijnen derden opvolger geheel voltooid.

(1) Dio Cassius 54, 32. Tac. Ann. 1, 60.

(2) Tac. Ann. 4, 72—74.

(3) Dit blijkt uit de woorden van Tacitus, Ann. 11, 19: *Natio Frisiorum post rebellionem clade Apronii coeptam in fensa aut male fida.*

(4) T. a. pl. gaat Tacitus verder: *Natio Frisiorum — datis obsidibus consedit apud agros a Corbulone descriptos, idem senatum, magistratus, leges imposuit: ac ne iussa evuerent praesidium immunivit.*

(5) Tac. Ann. 11, 19: *Claudius adeo novam in Germanias vim prohibuit, ut referri praesidia cis Rhenum iuberet.*

(6) Vgl. Mommsen, *Römische Geschichte* 5, 115.

Toch komt het mij onwaarschijnlijk voor dat de Friezen *onmiddellijk* zouden zijn vrij geworden. Een wijs en voorzichtig beleid bracht mede dat de versterkingen niet allen op eens, maar achtereenvolgens en als ongemerkt door de Romeinen werden verlaten. Zeker is het echter dat het land der Friezen reeds in 58 n. Chr. niet meer tot het rijk behoort. De wijze waarop Tacitus *Ann.* 13, 54 hen vermeldt laat geene andere uitlegging toe. Ook later onder Vespasianus noemt Plinius de Oude, in zijne *historia naturalis* 25, 3, 22 sprekend van een gewas door de Friezen aan Germanicus als middel tegen scheurbuik aangewezen, hen een *t o e n m a a l s* onderworpen volksstam; en in de *Germania* ongeveer in het jaar 100 geschreven worden zij onder de vrije Germaansche volken door Tacitus gerekend (c. 34.)

Hadden wij geene andere gegevens dan deze, wij zouden niet mogen aarzelen de wijding van den votiefsteen in de eerste helft der eerste eeuw van onze jaartelling en meer bepaald tusschen 28 en 50 n. Chr. te stellen. Immers het recht van visscherij is inhaerent aan het eigendomsrecht: verpachten dus de Romeinen de visscherij in het land der Friezen zoo is dit een zeker bewijs daarvan dat dit Rijksg gebied was. (1) Voor den tijd vóór keizer Claudius kan dit ook niet wel worden betwijfeld, maar daar uit Tacitus *Ann.* 4, 72 mag opgemaakt worden, dat de Romeinen bij de Friezen van hun recht belastingen te heffen slechts in zoover gebruik maakten, dat zij hun een tribuut van ossenhuiden oplegden, zoo schijnen de Friezen op *bijna* gelijke wijze als de Bataven te zijn behandeld. Deze toch werden alleen tot den krijgsdienst geroepen en waren van belasting geheel vrijgesteld. (2) Na

(1) Verg. Mommsen, *Römisches Staatsrecht* III, 731 vv.

(2) Tac. *Germ.* 29; *Hist.* 4, 14, 15; 5, 25; vgl. Mommsen, t. a. pl. III, 737.

den opstand van 28 was er echter geen reden meer den bevoorrechten staat der Friezen te doen voortduren en zal het optreden van pachters der visscherij ons niet bevreemden, al moeten wij in het oog houden dat in de jaren van rebellie (wij zagen dat Tacitus de *natio Frisiorum* noemt *in fensa aut male fida*) deze inscriptie niet kan geschreven zijn. Voor den tijd van Corbulo past zij natuurlijk volkomen.

Maar nog een andere meening is mogelijk. Zoo zeker de Friezen bij Tacitus en bij Plinius, in allen gevalle sinds 58 als een vrij volk voorkomen, even zeker is het dat toch ook later Friezen in het Romeinsche leger hebben gediend (1) en in het Romeinsche leger worden ten minste vóór Diocletianus niet dan Rijksonderdanen ingedeeld. Hoe dit feit te verklaren. Hiertoe staan twee wegen open. Wij moeten aannemen :

Of dat het terugtrekken der bezettingen niet een eigenlijk opgeven van het bezit van den rechter Rijnsoever in Neder-Germanië in zich sloot, en derhalve de Friezen ten minste gedeeltelijk tot het Rijk bleven behooren. (2)

Of, zoo wij het Romeinsch Rijksg gebied geheel binnen den Rijn willen begrenzen, dat een deel der Friezen toen links van den Rijn of beter gezegd binnen de delta van den Rijn, hunne woonplaatsen hebben gehad. Wij hebben daarbij te bedenken dat bij de Romeinen het Vlie als de oostelijke mond van den Rijn gold en wij dus slechts ge-

(1) Verg. Mommsen, *Röm. Geschichte* 5, 115.

(2) Dit is de meening van Mommsen t. a. pl. Hij voegt er aan toe: „Dasselbe galt den Römern seitdem etwa wie dem Festungscommandanten das unter seinen Kanonen liegende Terrain.“ — In een schrijven deelde Prof. Mommsen mij mede dat hij in de inscriptie van Beetgum eene bevestiging vond van het bovenstaand gevoelen.

noodzaakt zijn in Noord-Holland en op de eilanden, die later door de zee verzwolgen zijn, vroeger dan gewoonlijk geschiedt, (West-)Friezen gezeteld te denken. Het komt mij voor dat dit gevoelen door een plaats bij Plinius en bij Tacitus wordt gesteund. Volgens den eerste liggen er eilanden der Friezen en Frisiavonen (1) in den Rijn tusschen Helinium en Flevum, de monden van den zuidelijken en den noordelijken arm (2); en in de *Germania* c. 34 zegt de laatste, die ook *Frisii maiores* en *minores* onderscheidt: *utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus et Romanis classibus navigatos*. Volgens hem wonen zij dus, zoo het schijnt, om het meer Flevo.

Is de tweede opvatting juist, zoo kunnen de Friezen, die in het Rijksleger dienen, deze (de latere West-) Friezen zijn, en in dat geval blijft de steen van Beetgum voor c. 50 te dateeren. Voor wie de eerste aanvaardt staat er niets in den weg hem later te stellen.

Dit blijft dus een onopgelost vraagstuk. Maar zeker is het dat door de nieuw gevonden inscriptie meeningen onmogelijk zijn geworden als die door M. Voigt (*das ius naturale aequum et bonum und ius gentium der Römer* 2, 773 n.

(1) De beide namen wijzen ook op eene verdeling van den Frieschen stam.

(2) Plin. *h. n.* 4, 15, 101: *In Rheno autem ipso, prope C̄ in longitüdinem nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium, et aliae Frisiorum, Chaucorum, Frisiavonum, Sturiorum, Marsaciorum, quae sternuntur inter Helinium et Flevum. Ita appellantur ostia, in quae effusus Rhenus a septentrione in lacus ab occidente in amnem Mosam se spargit, medio inter haec ore modicum nomini suo custodiens alvum*. Hoe echter de Chaucon de Rijn-delta kunnen bewoond hebben is raadselachtig. Ook de woorden *ita appellantur ostia* enz. geven tot bedenkingen aanleiding. De onnauwkeurigheid van geographische opgaven der ouden is trouwens bekend.

879) geuit omtrent de Friezen der eerste eeuw onzer jaartelling, met verwerping van Tac. Ann. 11, 19: »*die Friesen aber sind liber populus ausserhalb der Grenzen des Reiches*»; en wij mogen de hoop koesteren wat nu nog duister bleef door latere vondsten opgehelderd te zullen zien.

GRONINGEN, 7 October 1888.

U. PH. BOISSEVAIN.

